

II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bursa'nın Demografik Yapısı

Halim Demiryürek*

Özet

Bu makalede, Hüdavendigâr vilayetinin merkez sancağı olan Bursa ile Orhaneli, Kirmasti, Karacabey, Mudanya, Gemlik ve Orhangazi kazâlarının demografik yapısı; nüfus sayımları, arşiv kaynaklarına yansıyan istatistikî veriler ve matbû kaynakların sağladığı bilgiler çerçevesinde etnik ve dinî âidiyet esasını göre kategorize edilerek değerlendirmeye tâbi tutulmuştur. Bu kapsamda sancak ve kazâların nüfusundaki dönemsel değişimleri izleyebilmek için her bir nüfus verisi bir öncekiyle mukayese edilerek, artışın/azalışın miktarı ve nedenleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bunun yanı sıra Birinci Dünya Savaşı yıllarında Ermeni tehciri ile Rum sevk ve iskânının sancak nüfusunda meydana getirdiği dalgalanma/değişim üzerinde durularak, Bursa ve bağlı kazâların savaşlar öncesi ve sonrasındaki demografik kompozisyonu incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bursa ve Kazâları, Nüfus, Tehcir, Sevk, İskân.

The Demographic Structure of Bursa from the Second Constitutional Era to the Republic

Abstract

This article aims to evaluate the demographic structure in Bursa, the central *sanjak* of Hüdavendigâr province, and the *qazas* (districts of a *vilayet*) of Orhaneli, Kirmasti, Karacabey, Mudanya, Gemlik and Orhangazi, by categorizing it based on ethnical and religious belonging, in the light of population census, statistical data from Ottoman archives and modern sources. In order to observe the population changes of *sanjak* and *qazas*, each data of population is compared with the previous one, and the amount and causes of increase/decrease in population are determined. In addition, the article also focuses on the changes and fluctuation in the population of the *sanjak* due to the relocation of Armenians and the settlement of Greeks and analyzes the pre and post-war demographic composition of the *sanjak* and its *qazas*.

Keywords: Bursa and qazas, Population, Relocation, Settlement.

---

* Yrd. Doç. Dr. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi. halim.demiryurek@bilecik.edu.tr. (Makale gönderim tarihi: 2016-03-08, makale kabul tarihi: 2016-03-23)

Giriş

Osmanlı Devleti'ne başkentlik yapan ve Hüdavendigâr eyaletinin merkez sancağı olan Bursa'nın, Fatih Sultan Mehmed devrine ait bir sicil kaydına göre yaklaşık 30.000 olan nüfusu, 1487'de 37.000'e, 1573'te ise 60.000'e ulaşmıştır. Bazı seyyahlar 1675'te şehirde 40.000 Türk, 12.000 Musevi ve az sayıda Rum ve Ermeni olduğunu belirtmektedir.¹ Bu rakamlar, hususî bir nüfus sayımına dayanmayıp, bazı çıkarımlardan ve değerlendirmelerden ibarettir.

Osmanlı Devleti doğrudan nüfus sayımı uygulamasına 1831'de geçti. Bu sayımın amacı vergi kaynaklarını ortaya çıkarmak ve askerlik yapabilecekleri belirlemek olduğundan, sadece Müslüman ve gayrimüslim erkek nüfus sayıma dâhil edildi. Yapılan sayıma göre, Bursa'nın merkez nüfusu 10.552 Müslüman, 2.159 Hristiyan, 627 Musevi ve 2.800 Ermeni olmak üzere toplam 16.138 erkekten ibaretti.² Bu rakam iki ile çarpılıp yaklaşık kadın sayısı da hesaba katıldığında kazânın yetişkin erkek ve kadın nüfusunun 32.276 dolaylarında olduğu tahmin edilebilir.³

1855'te büyük bir deprem geçiren Bursa'ya 1861'de bir ziyaret gerçekleştiren Fransız arkeolog Perrot, şehir nüfusunun 35.000 civarında olduğunu ileri sürmüştür.⁴ V. Cuinet'e göre ise 1890'da Bursa'nın nüfusu 58.902 Müslüman, 5.158 Rum, 8.444 Ermeni, 2.548 Musevi ve 1.251 yabancı olmak üzere 76.303'tü.⁵

1881'de Sultan II. Abdülhamid yeni bir nüfus sayımı yapılmasını istedi. 1881/1882 yılında başlayan sayım, bazı engellerden ötürü beklenenden çok daha uzun sürdü ve 1893'te yayımlandı. Sayımda etnik ve dinî âdiyet esasına göre hareket edilerek, halk Müslüman, Ermeni, Rum, Musevi, Katolik gibi kategorilerde kaydedildi.⁶ Söz

¹ Halil İnalçık, "Bursa", *DİA*, C.6, İstanbul 1992, s. 447.

² Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara 1997, s. 10, 201.

³ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara 1997, s. 49; Cem Behar, *Osmanlı İmparatorluğunun ve Türkiye'nin Nüfusu (1500-1927)*, Tarih İstatistikleri Dizisi II, Ankara 1996, s. 25.

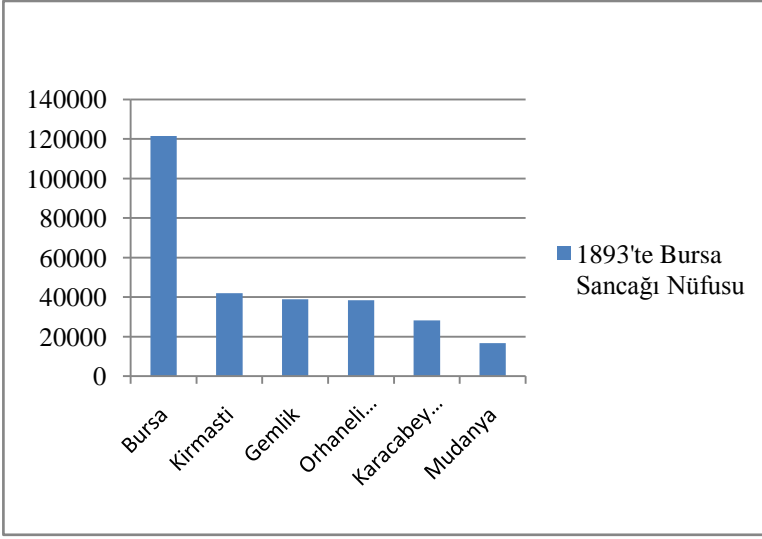
⁴ Besim Darkot, "Bursa", *İA(MEB)*, C.2, İstanbul 1979, s. 808.

⁵ Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie*, Tome IV, Paris 1894, s. 120.

⁶ Halim Demiryürek, *Ertuğrul Sancağı (1900-1918)*, Bilecik 2015, s. 111.

konusu dönemde Hüdavendigar vilayetinin merkez sancağı olan Bursa; Gemlik, Mudanya, Mihaliç (Karacabey), Kirmasti ve Atranos (Orhaneli) kazâlarından oluşmaktaydı.⁷ Sayıma göre Bursa'nın 121.590, Orhaneli'nin 38.429, Kirmasti'nin 41.995, Karacabey'in 28.263, Mudanya'nın 16.683 ve Gemlik'in 38.822 nüfusu vardı. Sancağın toplam nüfusu ise 285.782 idi.⁸

Grafik 1: Bursa ve Bağlı Kazâların Nüfus Dağılımı (1893)

⁷ Feridun Emecen, "Hüdavendigar", *DiA*, C.18, İstanbul 1998, s. 286.

⁸ Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, İstanbul 2010, s. 278. XIX. yüzyılın sonlarında Bursa nüfusunu veren farklı kaynaklar da vardır: Mesela; Mehmed Ziya 1897'de Bursa'nın merkez nüfusunun 63.264 olduğunu aktarmaktadır (Mehmed Ziya, *Bursa'dan Konya'ya Seyahat*, İstanbul 1328, s. 117); Şemseddin Sami 1889'da sancağın toplam nüfusunu 272.870 (Şemseddin Sami, *Kamusu'l-Âlam*, C.2, İstanbul 1307, s. 1296), Ali Cevad ise 1897-1898'de 300.762 olarak göstermektedir (Ali Cevad, *Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügati*, İstanbul 1313, s. 171); Ayrıca Osmanlı'da doğum-ölüm, evlenme-boşanma ve nüfusun miktarını gösteren bir istatistik çalışmasında Hüdavendigar vilayetinin nüfusu 1897 yılında 1.458.079 olarak kayıtlıdır (*Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'nin 1313 Senesine Mahsus İstatistik-i Umumiyesi*, İstanbul 1316, s. 14).

Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Bursa ve Bağlı Kazâların Nüfusu

Bursa'nın XX. yüzyıl başlarında Orhaneli, Kirmasti, Karacabey, Mudanya, Gemlik ve Orhangazi olmak üzere 6 kazâsı bulunuyordu. 1907 yılına gelindiğinde Bursa ve bağlı kazâların nüfusunda kayda değer değişimler yaşandı. Öyle ki Bursa nüfusu 1893'e göre %13,21 oranında artarak 137.653'e ulaştı⁹. Bu nüfusun 101.913'ü Müslüman, 23.434'ü Rum, 6.529'u Ermeni, 3.514'ü Musevi, 1.325'i Çingene, 684'ü Katolik ve 254'ü de Protestan'dı. 1907'de Orhaneli'nin nüfusu 1893'e göre %18,93'lük bir artışla 45.704'e çıktı. Sözü edilen dönemde kazâ nüfusunun tamamı Müslümandı. Kirmasti'nin nüfusu ise %33,63 nispetinde artarak 56.116'ya ulaştı. Bu sayının 53.718'i Müslüman, 1.324'ü Rum, 915'i Ermeni ve 159'u Musevi'ydi. Benzer biçimde Mudanya nüfusu da 1907'de 1893'e nispetle %44,55 yükseldi ve 24.115'e çıktı. Nüfusun 7.223'ü Müslüman, 16.759'u Rum, 58'i Musevi, 54'ü Ermeni, 20'si Katolik ve 1'i Protestan'dı. Nüfusu azalan kazâlar da vardı. Nitekim Gemlik'in nüfusu 1893'e göre %35,68 oranında azaldı ve 24.970'e düştü. Nüfusun 14.516'sı Müslüman, 7.536'sı Rum ve 2.918'i Ermeni'ydi. Benzer şekilde Karacabey nüfusu da 1893 sayımına kıyasla %11,64 oranında geriledi. 1907'de bu kazâda 24.973'ü Müslüman, 9.279'u Rum, 887'si Ermeni, 51'i Protestan ve 29'u Musevi olmak üzere toplam 35.219 kişi yaşıyordu. Orhangazi'nin, 1907 verilerine göre 33.430 olan nüfusunun; 11.694'ü Müslüman, 21.546'sı Ermeni, 159'u Musevi ve 31'i Katolik'ti. 1893 sayımında Orhangazi yer almadığı için 1907 ile karşılaştırma imkânı yoktur. Nihayetinde 1907 yılında Bursa sancağının toplam nüfusu 1893'e nispetle %25,01 artarak 357.265'e yükseldi.¹⁰

⁹ 1909 yılında Bursa kazâsının nüfusu 137.654 idi (Raif Kaplanoğlu, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Bursa (1876-1926)*, İstanbul 2006, s. 162).

¹⁰ *Hüdâvendigâr Vilâyet Salnamesi*, H. 1324, s. 606-607. Tüccarzade İbrahim Hilmi Bursa'nın 80.000, Mudanya'nın 10.000 nüfusu olduğunu belirtir (Tüccarzade İbrahim Hilmi, *Memalik-i Osmaniye Cep Atlası*, İstanbul 1323, s. 117).

Tablo 1: 1907 Tarihinde Bursa ve Bağlı Kazâların Nüfusu								
Kazâlar	Çingene	Musevi	Protestan	Katolik	Ermeni	Rum	İslâm	Yekûn
Bursa	1.325	3.514	254	684	6.529	23.434	101.913	137.653
Orhaneli (Atranos)							45.704	45.704
Kirmasti		159			915	1.324	53.718	56.116
Karacabey (Mihaliç)		29	51		887	9.279	24.973	35.219
Mudanya		58	1	20	54	16.759	7.223	24.115
Orhangazi (Pazarköy)		159		31	21.546		11.694	33.430
Gemlik					2.918	7.536	14.516	24.970
Yekûn	1.325	3.760	432	735	32.940	58.332	259.741	357.265

Aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere 1907'den 1914'e kadarki 7 yıllık zaman diliminde sancağı teşkil eden kazâların hepsinde nüfus arttı. Bunda muhacirlerin münferit ve kitlesel göçlerinin kısmî de olsa bir etkisi vardı. Bursa nüfusu 1914'te 1907'ye göre %7,35 oranında artış kaydetti. Nüfusun ekseriyeti Müslümandı. Nitekim şehir sâkinlerinin %75,4'ü Müslüman, %24,6'sı gayrimüslimdi. Gayrimüslim nüfus içinde en çok pay Rumlara (%66) aitti. Orhaneli'ndeki nüfus artış nispeti ise %3,25'ti. Bu kazâda çok az sayıda gayrimüslim bulunmakta olup nüfusun %99,9'u Müslümandı. Benzer şekilde Kirmasti nüfusunun da çoğunluğu Müslümandı. Adı geçen kazânın nüfusu 1907'ye nispetle %5,46 artış göstermişti. Nüfusun %95,7'si Müslüman, %4,3'ü gayrimüslimdi. Karacabey'in nüfusu ise 1907'ye göre %5,89 oranında artış kaydetti. Nüfusun %69'u Müslüman, %31'i gayrimüslimdi. Karacabey nüfusunda dikkat çeken bir diğer husus da 1907'de kazâda görmediğimiz 530 kişilik bir çingene topluluğudur. Gemlik, nüfus artış oranı en yüksek olan kazâydı; 1907'ye nazaran nüfus %13,29 nispetinde fazlalaştı. Kazâ nüfusunun %58'i Müslüman, %42'si gayrimüslimdi. Mudanya ve Orhangazi kazâlarındaki nüfus ise gayrimüslim ağırlıklıydı: Mudanya'da %30,5 Müslüman, %69,5 gayrimüslim; Orhangazi'de ise %34,2 Müslüman, %65,8 oranında gayrimüslim vardı. 1907'ye göre nüfus, Mudanya'da %4,66, Orhangazi'de ise %4 oranında arttı. Sancak genelinde ise 1907 rakamlarına kıyasla nüfus artış oranı %6,29'du.

Tablo 2: 1914 Tarihinde Bursa ve Bağlı Kazâların Nüfusu								
Kazâlar	Çingene	Musevi	Protestan	Katolik	Ermeni	Rum	İslâm	Yekûn
Bursa	1.339	3.687	278	691	6.433	24.048	111.301	147.777
Orhaneli					6	44	47.140	47.190
Kirmasti		184			1.016	1.381	56.599	59.180
Karacabey	530	44	49		987	9.921	25.763	37.294
Mudanya		53		20	100	17.389	7677	25.239
Orhangazi			121	36	22.726		11.884	34.767
Gemlik					3.348	8.568	16.373	28.289
Yekûn	1.869	3.968	448	747	34.616	61.351	276.737	379.736

1915 Yılında Bursa ve Bağlı Kazâlarda Sevk-İskân ve Nüfus

Bursa ve mülhakatının 1915 yılına ait nüfus rakamlarının tespitinde iki önemli arşiv belgesi bulunmaktadır. Bunlardan birincisi 1 Eylül 1915 (Rumî 29 Ağustos 1331), ikincisi ise 16 Eylül 1915 (Rumî 3 Eylül 1331) tarihlidir. Söz konusu kayıtlarda Bursa, Orhaneli, Kirmasti, Karacabey, Mudanya, Orhangazi ve Gemlik kazâları ile bağlı nahiyelerin, köylerin ve mahallelerin nüfusuna dair çok teferruatlı bilgiler mevcuttur. Bu belgelerde de idarî ünitelerdeki nüfus; İslam, Rum, Ermeni, Katolik, Protestan ve Musevi olarak tasnif edilmiştir. Bunun yanı sıra birinci ve ikinci belgedeki nüfus verileri karşılaştırıldığında sancakta sevk ve iskâna tâbi tutulan Ermeni ve Rum gibi unsurların sayısı da ortaya çıkmaktadır. Bu iki belgede yer alan nüfus bilgileri Ek.1'de verilmiştir.

Sancak ve kazâlardaki demografik yapıyı/değişimi incelemeyen önce sevk ve iskânın arka planını ele almak yerinde olacaktır: Birinci Dünya Savaşında Osmanlı sınırları içindeki Ermeniler ve Rumlar emniyet mülâhazalarıyla Osmanlı coğrafyasının muhtelif yerlerine sevk ve iskân edilmeye başlandı. 1915'te Bursa'da ayrılıkçı Ermeni hareketlerinin yoğunlaşması üzerine doğuda uygulanan sevk ve iskân siyaseti, vilayet sınırları içindeki Ermenileri de kapsayacak şekilde genişletildi. Katolik ve Protestan Ermeniler uygulamadan muaf

tutuldu.¹¹ Lakin şartların zaman içinde değişmesi bazı Katolik ve Protestan grupların da naklini gerektirecekti.¹²

Rum sevk ve iskânı Ermenilerinkinden farklılık arz etmekteydi. Zira Rumlar isyan ettikleri/edecekleri için değil güvenlik endişelerinden ötürü sevk edilecekti. 1914 ortalarında Apolyond gölü civarındaki Rumların Müslümanlar tarafından göçe zorlandıkları bilgisi İstanbul'a kadar ulaştı ve Bursa bölgesinde fiili bir Rum göçü olgusu belirdi. Alınan önlemlere rağmen, Bursa ve Karacabey köylerindeki Rumlar Mudanya sahillerine akın etti. 1915'teki Ermeni ayaklanmalarına yönelik sevk ve iskân düzenlemesi, Marmara bölgesinde başlayan itilaf devletlerinin saldırıları esnasında Rumlara da uygulandı. Bu sevk işlemi büyük ölçüde sahil kesimindeki Rumları kapsıyordu. Marmara havzasından tahliye edilen Rumların büyük bir bölümü Bursa ve çevresindeki sahilden uzak Rum köylerine yerleştirildi.¹³

Bu açıklamadan sonra, Bursa ve çevresindeki nüfus hareketliliğini her iki belgedeki sayısal veriler çerçevesinde inceleyelim: 1 Eylül 1915 tarihli belgeye göre Bursa merkezde 59.435 Müslüman, 6.433 Ermeni, 6.368 Rum, 3.709 Musevi, 694 Katolik ve 272 Protestan olmak üzere 76.911 nüfus vardı. Bu tarihte Bursa'ya bağlı 159 köyün 146'sı Müslümanlardan; Bilad-ı Yunus, Kebirsusığırılık, Tahtalı, Apolyond, Anahor, İnesi ve Yaylacık köyleri ise Müslüman ve Rumlardan oluşmaktaydı. Tepecik, Kelesan, Demirtaş, Kalemdar, Görükle ve Dansarı/Taksarı köyleri sâkinlerinin tamamı Rum'du. Bursa'nın köylerinde Musevi, Protestan, Katolik ve Ermeni bulunmuyordu. Tamamını Müslümanların teşkil ettiği köylerin en kalabalık olanı Kayapa (1.238), en tenha olanı ise Karaman (55) ve Duman (55) idi. Sadece Rumların ikamet ettiği köyler içinde en fazla nüfusa sahip olan Demirtaş (2.263), en az nüfusu bulunan ise Dansarı/Taksarı (721) idi. Bu tarihte Bursa merkez ile köylerinin toplam nüfusu 147.873'tü. Buna göre Bursa ve köylerinin toplam nüfusunun %76,2'sini Müslümanlar

¹¹ Turgay Akkuş, "Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Bursa'da Sevk ve İskân Uygulamaları ve Sonuçları", *OTAM*, 23, Ankara 2008, s. 7, 17, 21.

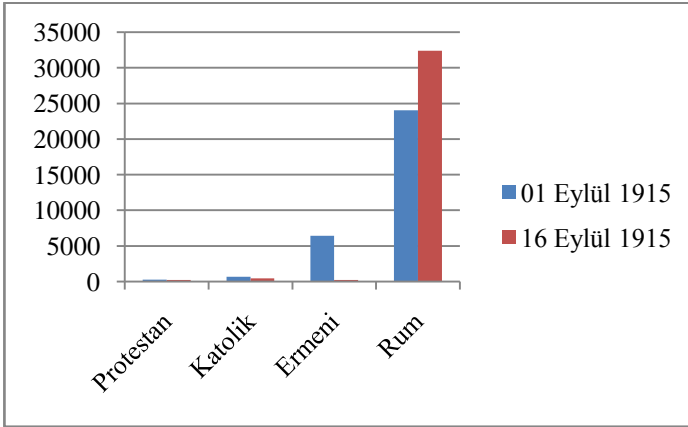
¹² Kemal Çiçek, "Osmanlı Ermenilerinin 1915'teki Tehciri: Bir Değerlendirme", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C.3, S.6, Ankara 2010, s. 6.

¹³ Turgay Akkuş, a.g.m., s. 8,10,12. Geniş Bilgi için bkz: Turgay Akkuş, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyete Bursa Kent Tarihinde Gayrimüslimler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2008, s. 221-238.

(112.723), %16,2'sini Rumlar (24.042), %4,3'ünü Ermeniler (6.433), %2,5'ini Museviler (3.709), %0,4'ünü Katolikler (694) ve %0,1'ini Protestanlar (272) teşkil ediyordu.¹⁴

16 Eylül 1915'e ait istatistikî veriler, Bursa nüfusundaki değişiklikleri göstermesi bakımından önemlidir. Zira Bursa merkezin nüfusu, bir önceki tarihe nispetle 4.250 kişi azaldı ve 72.661'e düştü. Sevke tâbi tutulan Ermenilerin nüfusu 213'e, Katoliklerin 448'e ve Protestanları 212'ye geriledi. Rumların nüfusu ise sahilden gelen 2.276 kişinin Bursa merkezine yerleştirilmesiyle 8.644'e çıktı. Müslüman ve Musevi nüfusunda bir değişiklik olmadı. Merkezde olduğu gibi Rumların yaşadığı köylerde de nüfus hareketliliği yaşandı. Örneğin Bilad-Yunus'a 158, Kebirsusıgırlık'a 1.211, Tahtalı'ya 87, Apolyond'a 1.096, İnesi'ye 207, Yaylacık'a 300, Tepecik'e 69, Kelesan'a 619, Demirtaş'a 1.395, Görükle'ye 727 ve Dansarı/Taksarı'ya 196 Rum nüfus yerleşti. Son değişikliklerle Bursa'nın toplam nüfusu 149.688'e yükseldi. Bir önceki nüfus verileriyle karşılaştırıldığında Müslüman (112.723) ve Musevi (3.709) nüfusun sabit kaldığı; Katolik (448), Protestan (212) ve bilhassa Ermeni (213) nüfusunun çok ciddi gerileme gösterdiği; buna mukabil Rum nüfusunun artış kaydettiği anlaşılmaktadır.¹⁵

Grafik 2: Bursa Gayrimüslim Nüfusundaki Değişim

¹⁴ BOA. DH. EUM. KLU. 15/73, lef. 1, 2/1, 2/2, 3/1, 3/2.

¹⁵ BOA. DH. EUM. KLU. 16/6, lef. 1, 2/1, 2/2, 3/1, 3/2.

Sancağın kazâlarından Orhaneli'nin 1 Eylül 1915 tarihli belgeye göre merkez nüfusu 947'ydi. Orhaneli'nin Bursa'ya nazaran köy sayısı daha fazla olup 198 köyü vardı. Bu kazânın hem merkez hem de köy nüfusunun tamamı Müslümandı. Orhaneli'nin en fazla nüfusa sahip köyü Orhan-ı Kebir (1.044), en az nüfuslu köyü ise Çal (29) idi. Söz konusu kazânın merkez ile köylerinin toplam nüfusu 46.050 idi. Orhaneli'nde farklı etnik/dinî unsur bulunmadığından 16 Eylül'e ait nüfus rakamlarında bir farklılık yoktur.¹⁶

Orhaneli'nin tersine Kirmasti kazâsının merkez nüfusu etnik bakımdan çeşitlik göstermekteydi. 1 Eylül 1915 tarihli nüfus cetveline göre merkezde, 170 Musevi, 914 Ermeni, 787 Rum ve 11.378 Müslüman olmak üzere 13.249 kişi yaşıyordu. Protestan ve Katolik unsur yoktu. Kirmasti'ye bağlı 145 köy (mahalle dâhil) vardı. Bu köylerden Azatlı'da Müslümanlar ile Rumlar, Kumkadı ve Akçapınar köylerinde ise sadece Rumlar mukimdi. Diğer 142 köyün tamamı Müslümandı. Kirmasti'nin en fazla nüfuslu köyü Voyvoda (931), en az nüfuslu köyü ise Alibeyyurdu (50) idi. Mevzubahis tarihte Kirmasti'nin merkezi ile köylerinin toplam nüfusu 56.375'ti. Dolayısıyla nüfusun %95,6'sı Müslüman (53.907), %2,4'ü Rum (1.384), %1,6'sı Ermeni (914) ve %0,3'ü Musevi (170) idi.¹⁷

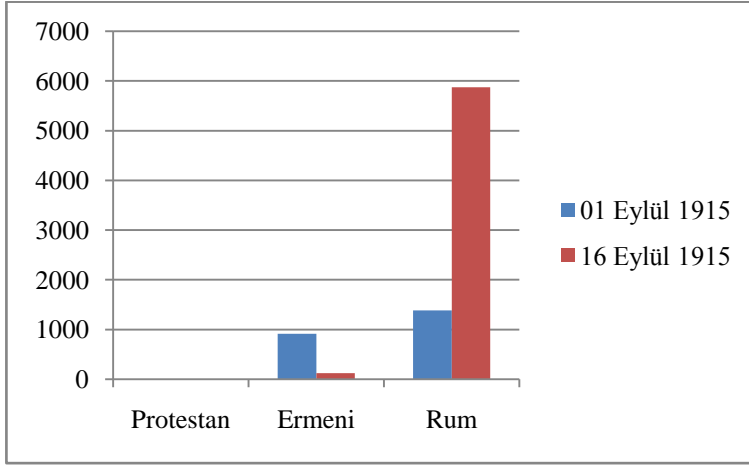
16 Eylül 1915 tarihli belge, Kirmasti'deki gayrimüslim sayısının değiştiğini göstermektedir. Buna göre Kirmasti merkezindeki Ermenilerin çoğu çıkartıldı ve sadece 128 Ermeni kaldı. Öte yandan Kirmasti merkezine 3.979 Rum nakledildi ve böylelikle Rum nüfus 4.766'ya çıktı. Ayrıca adı geçen kazânın merkezine 4 Protestan yerleştirildi. Müslüman ve Musevi nüfusta bir değişiklik olmadı. Yeni duruma göre, Kirmasti merkezinin nüfusu 16.446'ya yükseldi. Bundan başka Rumların yaşadığı köylerden Azatlı'ya 100, Kumkadı'ya 113 ve Akçapınar'a 100 Rum ilave edildi. Önceden Rumların bulunmadığı köylere de nakiller gerçekleşti: Mesela Tepecik ve Voyvoda köylerinde 100'er adet Rum iskân edildi. Rum ve Ermeni unsurların sevk ve nakillerinin ardından Kirmasti'nin toplam nüfusu 60.085'e ulaştı.

¹⁶ BOA. DH. EUM. KLU. 15/73, lef. 3/2, 4/1, 4/2, 5/1, 5/2, 6/1, 6/2; BOA. DH. EUM. KLU. 16/6, lef. 3/2, 4/1, 4/2, 5/1, 5/2 6/1, 6/2.

¹⁷ BOA. DH. EUM. KLU. 15/73, lef. 6/2, 7/1, 7/2, 8/1, 8/2.

Bunun 53.907'si Müslüman, 5.876'sı Rum, 128'i Ermeni ve 170'i Musevi idi.¹⁸

Grafik 3: Kirmasti Gayrimüslim Nüfusundaki Değişim

Karacabey kazâsı merkezinin, 1 Eylül 1915 tarihli nüfus cetveline göre 8.292 Müslüman, 2.020 Rum, 974 Ermeni, 51 Protestan ve 42 Musevi olmak üzere 11.379 nüfusu vardı. Ayrıca bu kazâyâ bağlı 71 köy bulunuyordu. Karacabey'in Seyran, Canbaz, Kirmikir, Karağaç-ı Kebir, Uluabad ve Makri köyleri Rumlar ve Müslümanlardan; Çeşnigir, Karacaoba, Subaşıağılı, Çamlıca, Karakoca, Kurşunlu, Çatalağıl, Kemeryend, Baş ve İkizce köyleri ise yalnızca Rumlardan müteşekkildi. Geriye kalan köylerin tamamı Müslümandı. Köylerin en kalabalığı Karakoca (1.022), en tenhası ise Çakaruz (3) idi. İlgili tarihte Karacabey'in merkez ve köylerinin toplam nüfusu 35.280'di. Nüfusun %69,8'ini Müslümanlar (24.659), %27'sini Rumlar (9.554), %2,7'sini Ermeniler (974), %0,14'ünü Protestanlar (51) ve keza %0,11'ini Museviler (42) oluşturuyordu.¹⁹

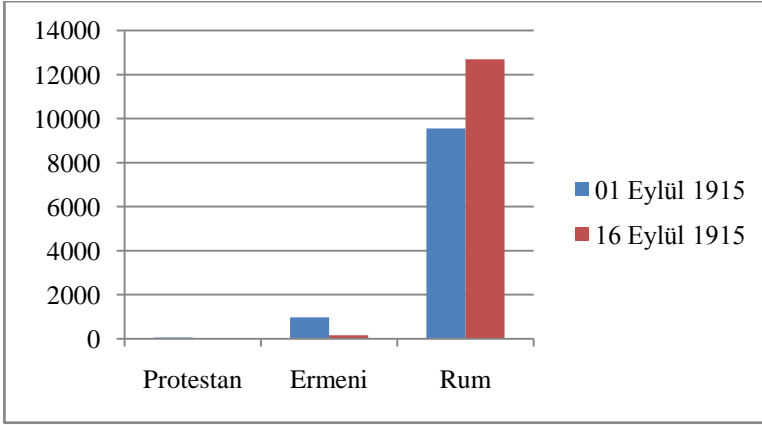
Karacabey'in nüfusuna ilişkin 16 Eylül 1915 tarihli belge Ermeni, Rum ve Protestan nüfusundaki değişikliklere işaret etmektedir. Şöyle ki, sevk edilmeleri nedeniyle Ermenilerin nüfusu 154'e, Protestanlarınkı ise 20'ye geriledi. Diğer taraftan 2.351 Rum'un

¹⁸ BOA. DH. EUM. KLU. 16/6, lef. 6/2, 7/1, 7/2, 8/1, 8/2.

¹⁹ BOA. DH. EUM. KLU. 15/73, lef. 8/2, 9/1, 9/2.

ilavesiyle Karacabey merkezindeki Rum sayısı 4.371'e yükseldi. Müslüman ve Musevi nüfusta bir değişiklik olmadı. Nihâî durum itibariyle Karacabey'in nüfusu 37.568'e çıktı. Bunun 24.659'u Müslüman, 12.693'ü Rum, 154'ü Ermeni, 20'si Protestan ve 42'si Musevi idi.²⁰

Grafik 4: Karacabey Gayrimüslim Nüfusundaki Değişim

Mudanya kazâsına gelince, 1 Eylül 1915'te Mudanya merkezinin nüfusu 3.176 Rum, 1.594 Müslüman, 99 Ermeni, 55 Musevi ve 20 Katolik olmak üzere 4.944'tü. Görüldüğü gibi kazâ merkezinde ekseriyeti Rumlar teşkil etmekteydi. Bu tarihte Mudanya'ya bağlı 2 nahiye ve 25 köy bulunmaktaydı. Emirali (İmralı) nahiyesinin merkez nüfusunu Rumlar, Trilye nahiyesinin merkez nüfusunu ise Müslümanlar ve Rumlar oluşturmaktaydı. Mudanya'nın köylerinden Arnabud, Misebolu, Dereköy, Yalıçıftlığı ve Veledler'in nüfusunun tümü Rum'du. Sığı ve Burgaz/Burgos'un nüfusu ise Müslüman ve Rumlardan müteşekkildi. Diğer 18 köyün sâkinlerinin hepsi Müslümandı. Bu tarihte Mudanya'nın merkez ve köylerinin toplam nüfusu 23.566'ydı. Bunun %69,5'i Rum (16.379), %29,7'si Müslüman (7.013), %0,4'ü Ermeni (99), %0,2'si Musevi (55) ve %0,08'i Katolik (20) idi.²¹

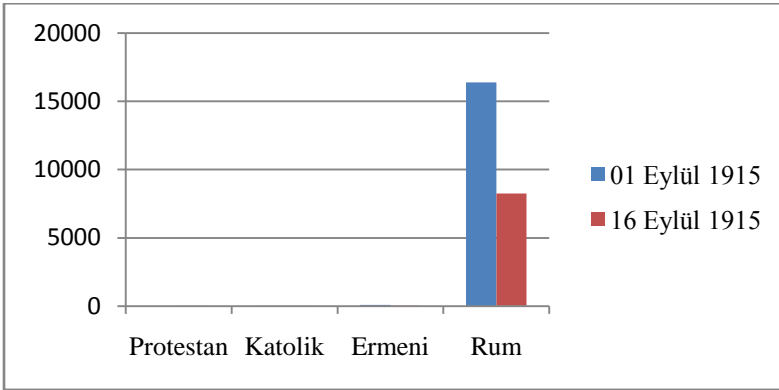
16 Eylül 1915 tarihli belgeden anlaşıldığı kadarıyla Mudanya merkezindeki Ermeni nüfus 15'e düştü. Ayrıca Katolik nüfus 10 kişi

²⁰ BOA. DH. EUM. KLU. 16/6, lef. 8/2, 9/1, 9/2.

²¹ BOA. DH. EUM. KLU. 15/73, lef. 9/2, 10/1.

azaldı ve 1 Eylül tarihli belgede kazâda sâkin olmayan 3 kişilik bir Protestan nüfus tespit edildi. Müslüman, Rum ve Musevi nüfusta bir değişiklik olmadı. Trilye ile Emirali nahiyelerinin merkezi ile Arnabud, Seyfi, Burgaz, Misebolu ve Yalıçiftliği köylerindeki Rum nüfusun tamamı tahliye edildi. Öte yandan Dereköy'e 1.491, Veletler köyüne ise 1.091 Rum nakledildi. Son değişiklikler neticesinde Mudanya'nın nüfusu 15.341'e geriledi. Bunun %53,7'si Rum (8.245), %45,7'si Müslüman (7.013), %0,3'ü Musevi (55), %0,09'u Ermeni (15), %0,06'sı Katolik (10) ve %0,01'i (3) Protestan'dı.²²

Grafik 5: Mudanya Gayrimüslim Nüfusundaki Değişim

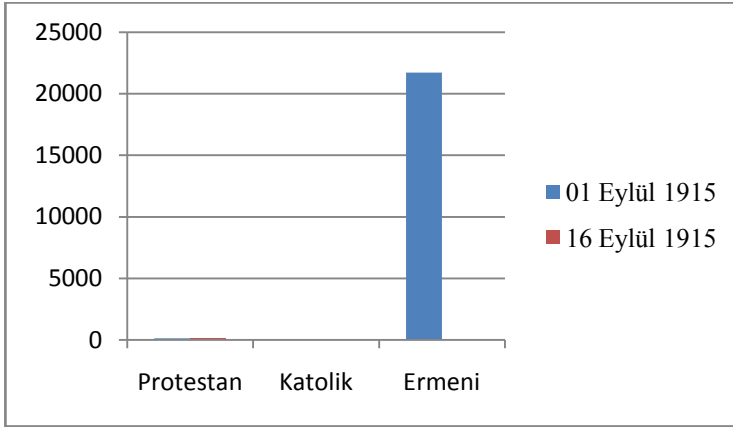
Bursa'nın kazâlarından Orhangazi'nin, 1 Eylül 1915 tarihli kayıta belirttiği üzere, merkez nüfusunun tamamı Müslüman'dı (2.298). Kazâya bağlı 27 köy vardı ve köylerden bazıları etnik/dinî bakımdan çeşitlilik göstermekteydi. Nitekim Cedid köyünde Müslüman, Ermeni ve Katolik; Karsak, Gürle ve Karamet köylerinde Müslüman ve Ermeni; Selöz'de ise Protestan, Ermeni ve Müslüman unsur birlikte yaşıyordu. Bundan başka Cengiler köyü Protestan ve Ermeni; Orta ise yalnızca Ermenilerden müteşekkildi. Diğer 20 köyün nüfusunun tamamı Müslüman'dı. Köylerin en kalabalığı Cedid (6.643) en tenhası ise Osmaniye (114) idi. Orhangazi'nin merkez ve köylerinin toplam nüfusu 34.049'du. Nüfusun dağılımı ise şöyleydi: %63,7 Ermeni (21.721),

²² BOA. DH. EUM. KLU. 16/6, lef. 9/2, 10/1.

%35,7 Müslüman (12.180), %0,3 Protestan (118) ve %0,08 Katolik (30).²³

Orhangazi'nin 16 Eylül 1915 tarihine ilişkin nüfusu 1 Eylül 1915'e göre büyük farklılık göstermekteydi. Zira kazânın köylerindeki Ermenilerin tamamı tahliye edilmiş, uygulama dışı tutulan Katolikler ise kazâdan ayrılmıştı. Öte yandan Protestan nüfusu 167'ye çıkmıştı. Müslüman sayısında bir değişiklik yoktu. Bu tarihte Orhangazi'nin toplam nüfusu 12.237'ye gerilemişti.²⁴

Grafik 6: Orhangazi Gayrimüslim Nüfusundaki Değişim

Gemlik kazâsı merkez nüfusu ise 1 Eylül 1915 tarihli kayıta 6.051'di. Rumların 5.195, Müslümanların 690 ve Ermenilerin 166 nüfusu vardı. Kazâ merkezinde Musevi, Protestan ve Katolik yoktu. Gemlik'in 33 köyü (nahiye dahil) mevcuttu. Yukarıbenli ve Aşağıbenli köyü Ermeniler; Arnabud köyü Rumlar; Armudlu nahiyesi ve Kurşunlu köyü ise Müslümanlar ve Rumlardan oluşmaktaydı. Diğer köylerin sâkinlerinin hepsi Müslümandı. Söz konusu tarihte Gemlik kâzasının toplam nüfusu 27.210'du. Bunun %57,6'sı Müslüman (15.686), %30,2'si Rum (8.241) ve %12'si ise Ermeni (3.283) idi.²⁵

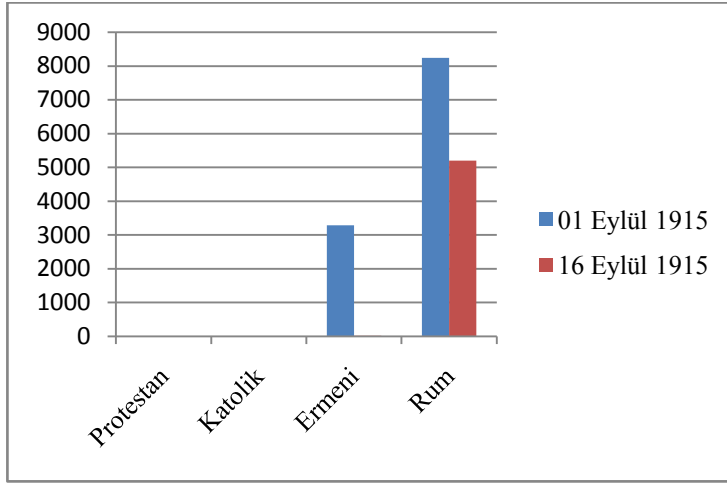
²³ BOA. DH. EUM. KLU. 15/73, lef. 10/1, 10/2.

²⁴ BOA. DH. EUM. KLU. 16/6, lef. 10/1, 10/2.

²⁵ BOA. DH. EUM. KLU. 15/73, lef. 10/2, 11/1.

16 Eylül 1915'e gelindiğinde Gemlik merkez nüfusu 5.911'e geriledi. Zira Ermeniler sevk edilmiş ve geriye sadece 12 Ermeni kalmıştı. Ayrıca Yukarıbenli ve Aşağıbenli köylerindeki Ermeniler, Kurşunlu ve Arnabud köyleri ile Armudlu nahiyesindeki Rumlar da çıkarılmıştı. Bununla birlikte merkeze 9 Katolik ve 5 Protestan yerleştirilmişti. Müslüman ve Rum sayısı sabitti. Sonuçta Gemlik'in toplam nüfusu 1 Eylül tarihli verilere nispetle 6.298 kişi azaldı ve 20.912'ye düştü. Nüfusun 15.691'i Müslüman, 5.195'i Rum, 12'si Ermeni, 9'u Katolik ve 5'i Protestan'dı.²⁶

Grafik 7: Gemlik Gayrimüslim Nüfusundaki Değişim

Bursa ve havalisinin nüfus yapısına genel olarak bakıldığında, 1 Eylül 1915'te toplam nüfus 370.403'tü. Nüfusu en çok olan kazâ Bursa'ydı. Bunu sırasıyla Kirmasti, Orhaneli, Karacabey, Gemlik ve Mudanya takip ediyordu. Orhaneli'nin nüfusunun tamamı Müslümandı. Bursa (%76,3 Müslüman, %23,7 gayrimüslim), Kirmasti (%95,6 Müslüman, %4,3 gayrimüslim), Karacabey (%70 Müslüman, %30 gayrimüslim) nüfusunun ise ekseriyeti Müslümandı. Bununla birlikte Mudanya'da gayrimüslimler çoğunlukta idi (%30 Müslüman, %70 gayrimüslim). Orhangazi'de de benzer bir durum söz konusuydu (%35 Müslüman, %65 gayrimüslim).

²⁶ BOA. DH. EUM. KLU. 16/6, lef. 10/2, 11/1.

Bu kazânın bir diğer özelliği de sancaktaki en çok Ermeni nüfusunu barındırmasıydı. Söz konusu tarihte sancak nüfusunun %73,5'ini Müslümanlar, %26,5'ini ise gayrimüslimler teşkil etmekteydi.

Tablo 3: 1 Eylül 1915 Tarihinde Bursa ve Bağlı Kazâların Nüfusu							
Kazâlar	Musevi	Protestan	Katolik	Ermeni	Rum	İslâm	Yekûn
Bursa	3.709	272	694	6.433	24.042	112.723	147.873
Orhaneli	0	0	0	0	0	46.050	46.050
Kirmasti	170	0	0	914	1.384	53.907	56.375
Karacabey	42	51	0	974	9.554	24.659	35.280
Mudanya	55	0	20	99	16.379	7.013	23.566
Orhangazi	0	118	30	21.721	0	12.180	34.049
Gemlik	0	0	0	3.283	8.241	15.686	27.210
Yekûn	3.976	441	744	33.424	59.600	272.218	370.403

16 Eylül 1915'e ilişkin nüfus verileri 1 Eylül 1915 ile mukayese edildiğinde, Bursa ve bağlı kazalardaki nüfusun 28.522 kişi azaldığı görülmektedir. Esasında Müslüman ve Musevi nüfusta kayda değer bir farklılık yoktu. Lakin Ermeni ve Rum nüfusunda ciddi bir değişim söz konusuydu. Nitekim sancaktaki Ermenilerin neredeyse tamamı sevke tâbi tutulmuştu. Protestanlarda 30, Katoliklerde ise 277 kişilik bir azalma olmuştu. Rum nüfusu ise artmıştı. Bunun nedeni sahilden nakledilen Rumların içbölgelerde iskân edilmesi idi. Görüldüğü gibi Ermeni ve Rum nüfusunun sevki/iskânı dolayısıyla sancağın nüfus yapısı önemli oranda değişmiştir. Bu tarihte sancak nüfusunun %79,6'sı Müslüman, %20,4'ü gayrimüslimdi.²⁷

²⁷Bursa nüfusuna ilişkin bir diğer çalışma 1332 senesi İstatistik Cetvelidir. Bu kayıt Osmanlı vilayetlerinin/sancaklarının cemaatlere taksim edilmiş kadın-erkek nüfusu, aylara göre doğum-ölüm ile evlilik-boşanma oranları gibi Osmanlı nüfusuna ilişkin çok detaylı bilgileri ihtiva etmektedir. Lakin bu ayrıntılar, kazâ bazında değil vilayet ve bağımsız sancaklar temelinde sınıflandırılmıştır. Bu itibarla Bursa nüfusunun değerlendirilmesi ancak tabloya yansıyan veriler çerçevesinde mümkün olabilmektedir. Diğer taraftan Rumi 1332, miladi 1916 yılına tekabül ettiğinden söz konusu çalışmadaki rakamların 1916 yılına ait olması beklenir. Fakat 16 Eylül 1915 tarihli belgede belirtildiği üzere Ermeni ve Rum nüfus sevki ve nakle tâbi tutulmuş ve iki

Tablo 4: 16 Eylül 1915 Tarihinde Bursa ve Bağlı Kazâların Nüfusu							
Kazâlar	Musevi	Protestan	Katolik	Ermeni	Rum	İslâm	Yekûn
Bursa	3.709	212	448	213	32.383	112.723	149.688
Orhaneli	0	0	0	0	0	46.050	46.050
Kirmasti	170	4	0	128	5.876	53.907	60.085
Karacabey	42	20	0	154	12.693	24.659	37.568
Mudanya	55	3	10	15	8.245	7.013	15.341
Orhangazi	0	167	0	0	0	12.180	12.237
Gemlik	0	5	9	12	5.195	15.691	20.912
Yekûn	3.976	411	467	522	64.392	272.223	341.881

Savaşların Sonrasında Bursa ve Bağlı Kazâların Nüfusu (1923)

Yukarıda görüldüğü üzere, Birinci Dünya Savaşı esnasında Bursa ve bağlı kazâların nüfus kompozisyonu önemli ölçüde değişti. Birinci Dünya Savaşını müteakip Milli Mücadele döneminde de birçok savaş vuku buldu. Savaşlarda sonra Bursa nüfusuna ilişkin sayısal verileri 12 Ağustos 1923 tarihli belgeden izlemek mümkündür. Bahse konu nüfus kaydı Osmanlı'daki bilumum Müslüman ve gayrimüslim nüfusu göstermesi bakımından önemlidir. Belgede Osmanlının idari ünitelerinin nüfusu Müslüman ve gayrimüslim şeklinde gruplandırılmıştır.

unsurun sayılarında büyük değişim olmuştur. Bununla birlikte 1332 senesi *İstatistik Cetveli*deki Ermeni ve Rum nüfusunun 16 Eylül 1915 tarihli belgedekiyle nerdeyse aynı olduğu görülmektedir. Bu durum 1332 senesi *İstatistik Cetveli*deki Ermeni ve Rum nüfus rakamlarının güncel olmadığını ortaya çıkarmaktadır. Adı geçen çalışmada Bursa'nın 149.862, Orhaneli'nin 47.554, Kirmasti'nin 60.484, Karacabey'in 38.350, Mudanya'nın 25.281, Orhangazi'nin 40.397 ve Gemlik'in 28.575 olmak üzere toplam sancak nüfusunun 390.503 olduğu görülmektedir (1332 Senesi *İstatistik Cetveli*, s. 12).

Tablo 5: 12 Ağustos 1923 Tarihinde Bursa ve Bağlı Kazâların Nüfusu					
Kazâlar	Gayrimüslim		Müslüman		Yekûn
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	
Bursa	18.158	18.318	55.491	55.810	147.777
Orhaneli	2	48	22.971	24.169	47.190
Kirmasti	1.254	1.327	27.877	28.722	59.180
Karacabey	5.555	5.976	12.228	13.535	37.294
Mudanya	8.483	9.079	3.738	3.939	25.239
Orhangazi	11.200	11.683	5.720	6.164	34.767
Gemlik	5.873	6.332	7.748	8.625	28.578
Yekûn	50.525	52.763	135.773	140.964	380.025

Bu tablodan da takip edileceği üzere 1923'te Bursa kâzasının nüfusu 16 Eylül 1915'e göre %1,28 oranında (1.911 kişi) azaldı ve 147.777'ye geriledi. Azalma hem Müslüman (%1,26) hem de gayrimüslim (%1,32) nüfusta yaşandı. 1923'te kazâ nüfusunun %75,3'ü Müslüman, %24,6'sı gayrimüslimdi. Müslüman ve gayrimüslim nüfusun erkek-kadın dağılımı dengeli bir görüntü arz etmektedir. Kirmasti nüfusunda da 16 Eylül 1915'e göre %1,51 (905 kişi) nispetinde düşüş vardı. Bu, gayrimüslim oranındaki %58,22'lik (3.597 kişi) azalmayla ilgiliydi. Öte yandan Müslüman nüfusu %4,99 nispetinde (2.692) yükselmişti. Bu kazâda erkek nüfus kadın nüfusundan fazlaydı. 1923'te nüfusun % 95,7'si Müslüman, %4,3'ü gayrimüslimdi. Karacabey'de ise 16 Eylül 1915'e göre Müslüman nüfus %4,48 (1.104 kişi) oranında artarken, gayrimüslim nüfus %10,67 (1.378 kişi) nispetinde azaldı. Genel nüfusta ise 16 Eylül 1915'e göre %0,73 (274 kişi) oranında gerileme oldu. Kadın erkek dağılımı dengeliydi. 1923'te nüfusun % 70'i Müslüman, %30'u gayrimüslimdi.²⁸

16 Eylül 1915'e nispetle nüfusu yükselen kazâlar da vardı: Nitekim Orhaneli'nin nüfusu %2,48 oranında (1.140 kişi) artış kaydetti ve 47.190'a çıktı. Nüfusun neredeyse tamamı Müslümandı (%99,8). 16

²⁸ BOA. DH. İ.UM. EK. 66/31, lef. 3/1.

Eylül 1915 tarihli bilgilere göre bu kazâda gayrimüslim yoktu. 1923'te ise 2'si kadın, 48'i erkek olmak üzere 50 gayrimüslim mevcuttu. 1923'te Gemlik nüfusu da %36,66 (7.666 kişi) nispetinde yükselmişti. Artış Müslüman nüfusta %4,35 (682 kişi), gayrimüslim nüfusta ise %133 oranında (6.984 kişi) idi. 1923'te nüfusun %57,3'ü Müslüman, %42,7'si gayrimüslimdi. Mudanya'nın nüfus artış oranı ise %64,52 (9.898 kişi) idi. Buradaki Müslüman nüfus %9,47 (664 kişi), gayrimüslim nüfus ise %110 (9.234 kişi) nispetinde yükselmişti. 1923'te nüfusun %69,5'i gayrimüslim, %30,5'i Müslümandı. Kazâdaki kadın erkek sayısı birbirine yakındı. Orhangazi, %184 (22.530 kişi) ile nüfusu en çok artan kazâydı. Bunun nedeni gayrimüslim sayısındaki 22.716 kişilik yükselmeydi. 1923'te nüfusun %65,8'i gayrimüslim, %34,2'si Müslümandı.²⁹

Bursa geneline bakıldığında; 1923'te Bursa ve havalisinde 276.737 Müslüman, 98.185 gayrimüslim bulunuyordu. 16 Eylül 1915 verilerine göre, 1923'te Müslüman nüfusu %1,66 (4.514 kişi), gayrimüslim nüfusu ise %48,04 (33.520) oranında arttı. 1923'teki gayrimüslim sayısı 16 Eylül 1915'teki -Ermenilerin tehcire tabi tutulmalarından önceki- nüfustan daha fazlaydı.

Sonuç

Hüdâvendigar vilâyetinin merkez sancağı olan Bursa ve diğer kazâların nüfusu 1907'de 357.265'ti. Bu sayı 1914'te 379.736 kişiye ulaştı. Birinci Dünya Savaşının başlamasını müteakip 1 Eylül 1915'te nüfus 370.403'e, 16 Eylül 1915'te ise 341.991'e geriledi. 1 Eylül 1915 tarihli belgeden de anlaşılacağı üzere Bursa'daki gayrimüslim nüfusun toplamı 98.185'ti. Ancak Osmanlı Devletinin Birinci Dünya Savaşına girmesinin yol açtığı güvenlik kaygıları Bursa ve havalisindeki Rum ve Ermeni nüfusunda önemli dalgalanmalar meydana getirdi: Rum nüfusundaki hareketlilik, sancağı teşkil eden idari birimler arasında gerçekleşen nakil ile sancak dışından sevk edilen Rumların iskânından ibaretti. Sancaktaki Ermeniler ise 27 Mayıs 1915'teki karar doğrultusunda tehcir edildi ve gayrimüslim nüfusu 69.768'e düştü.

²⁹ BOA. DH. İ.UM. EK. 66/31, lef. 3/1

Tablo 6: Yıllara Göre Bursa ve Bağlı Kazâların Nüfusu					
	1907	1914	1915 (1 Eylül)	1915 (16 Eylül)	1923 (12 Ağustos)
Müslüman	259.741	276.737	272.218	272.223	276.737
Oranı (%)	%72,7	%72,8	%73,4	%79,5	%72,8
Gayrimüslim	97.524	102.999	98.185	69.768	103.288
Oranı (%)	%27,3	%27,2	%26,6	%20,5	%27,2
Toplam	357.265	379.736	370.403	341.991	380.025

Osmanlı Devleti, 18 Ekim 1918’de savaş hali nedeniyle başka bölgelere sevk edilen gayrimüslimlerin eski yerlerine dönebileceklerini kararlaştırınca, Ermeniler geri dönmeye başladı. Nitekim 23 Kasım 1919 tarihli bir belge Bursa merkezinde 3.169, Gemlik’te ise 1.781 Ermeni erkek nüfusun bulunduğunu göstermektedir.³⁰ Erkek sayısına kadın sayısı da eklendiğinde, Bursa ve Gemlik’teki Ermeni nüfusun tehcir öncesindeki rakamlara yakın olduğu yani Ermenilerin Bursa ve havalisine dönüş yaptığı ortaya çıkmaktadır. Ermenilerin ne kadarının döndüğü kesin olarak bilinmemekle birlikte, 1923 itibarıyla Bursa ve bağlı kazâlardaki gayrimüslim nüfusunun %48,04’lük bir artışla 103.288’e çıktığı, Müslüman nüfusun ise 1914 yılı rakamlarına ulaştığı anlaşılmaktadır.

Açıklamalar

1 Eylül 1915 ile 16 Eylül 1915 tarihli belgelerdeki nüfus verilerinin bazılarında, orijinal sayı ile bizim hesaplamamız arasında küçük farklılıklar ortaya çıkmış, nüfusun tespitinde kendi hesaplamamız esas alınmıştır. Bunlar şöyledir:

a. 1 Eylül tarihli belgede Bursa ve köylerinin toplam nüfusu B(belgede):148.001, BH(bizim hesaplamamız):147.873

b. 1 Eylül tarihli belgede Bursa merkezdeki Müslüman nüfus B:112.851, BH:112.723

³⁰ BOA. DH. EUM. 2.ŞB, 75/44, lef. 4.

c. 16 Eylül tarihli belgede Bursa ve köylerinin toplam nüfusu B:149.747, BH:149.688

d. 1 Eylül tarihli belgede Orhaneli ve köylerinin toplam nüfusu B:46.153, BH:46.050

e. 1 Eylül tarihli belgede Kirmasti ve köylerinin toplam nüfusu B:56.358, BH:56.375

f. 1 Eylül tarihli belgede Kirmasti'deki toplam Müslüman nüfusu B:53.890, BH:53.907

g. 1 Eylül tarihli belgede Karacabey ve köylerinin toplam nüfusu B:35.641, BH:35.280

ğ. 1 Eylül tarihli belgede Karacabey'deki toplam Müslüman nüfusu B:24.724, BH:24.659

h. 1 Eylül tarihli belgede Karacabey'deki toplam Rum nüfusu B:9.850, BH:9.554

ı. 16 Eylül tarihli belgede Karacabey'deki toplam nüfus B:37.562, BH:37.568

i. 16 Eylül tarihli belgede Karacabey'deki toplam Müslüman nüfusu B:24.653, BH:24.659

j. 1 Eylül tarihli belgede Mudanya ve köylerinin toplam nüfusu B:23.546, BH:23.566

k. 1 Eylül tarihli belgede Mudanya'daki toplam Rum nüfusu B:16.359, BH:16.379

l. 1 Eylül tarihli belgede Orhangazi ve köylerinin toplam nüfusu B:34.052, BH:34.049

m. 1 Eylül tarihli belgede Gemlik ve köylerinin toplam nüfusu B:27.308, BH:27.210

n. 1 Eylül tarihli belgede Gemlik'teki toplam Müslüman nüfus B:15.784, BH:15.686

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Kalem-i Umumî (DH. EUM. KLU) 15/73, lef. 1, 2/1, 2/2, 3/1, 3/2, 4/1, 4/2, 5/1, 5/2, 6/1, 6/2, 7/1, 7/2, 8/1, 8/2, 9/1, 9/2, 10/1, 10/2, 11/1; DH. EUM. KLU. 16/6, lef. 1, 2/1, 2/2, 3/1, 3/2, 4/1, 4/2, 5/1, 5/2, 6/1, 6/2, 7/1, 7/2, 8/1, 8/2, 9/1, 9/2, 10/1, 10/2, 11/1.

Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı (DH. İ.UM. EK) 66/31, lef. 3/1.

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti (DH. EUM) 2.Şb, 75/44, lef. 4.

Literatür

Akkuş, Turgay, “Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Bursa’da Sevk ve İskân Uygulamaları ve Sonuçları”, *OTAM*, 23, Ankara 2008.

....., *Meşrutiyet’ten Cumhuriyete Bursa Kent Tarihinde Gayrimüslimler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2008.

Ali Cevad, *Memalik-i Osmaniye’nin Tarih ve Coğrafya Lügati*, İstanbul 1313.

Behar, Cem, *Osmanlı İmparatorluğunun ve Türkiye’nin Nüfusu (1500-1927)*, Tarih İstatistikleri Dizisi II, Ankara 1996.

Cuinet, Vital, *La Turquie d’Asia*, Tome IV, Paris 1894.

Çadırcı, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara 1997.

Çiçek, Kemal, “Osmanlı Ermenilerinin 1915’teki Tehciri: Bir Değerlendirme”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 3/6, Ankara 2010.

Darkot, Besim, “Bursa”, *İslam Ansiklopedisi* (MEB), 2, İstanbul 1979.

Demiryürek, Halim, *Ertuğrul Sancağı (1900-1918)*, Bilecik 2015.

Devlet-i Aliyye-i Osmaniye’nin 1313 Senesine Mahsus İstatistik-i Umumiyesi, İstanbul 1316.

Emecen, Feridun, “Hudavendigâr”, *DİA*, C.18, İstanbul 1998.

Hüdâvendigâr Vilâyet Salnamesi, H. 1324.

İnalçık, Halil, “Bursa”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 6, İstanbul 1992.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara 1997.

Kaplanoğlu, Raif, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Bursa (1876-1926)*, İstanbul 2006.

Karpat, Kemal, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, İstanbul 2010.

Mehmed Ziya, *Bursa'dan Konya'ya Seyahat*, İstanbul 1328.

Şemseddin Sami, *Kamusu'l-Alam, 2*, İstanbul 1307.

Tüccarzade İbrahim Hilmi, *Memalik-i Osmaniye Cep Atlası*, İstanbul 1323.

1332 Senesi İstatistik Cetveli (t.y), Atatürk Kitaplığı, B.36.

EK 1: 1915 Yılında Bursa ve Bağlı Kazâların Nüfusu

<i>İsim</i>	1 EYLÜL 1915 TARİHLİ NÜFUS CETVELİ							16 EYLÜL 1915 TARİHLİ NÜFUS CETVELİ						
	<i>Musevi</i>	<i>Protestan</i>	<i>Katolik</i>	<i>Ermeni</i>	<i>Rum</i>	<i>İslâm</i>	<i>Yekûn</i>	<i>Musevi</i>	<i>Protestan</i>	<i>Katolik</i>	<i>Ermeni</i>	<i>Rum</i>	<i>İslâm</i>	<i>Yekûn</i>
Bursa Merkez	3.709	272	694	6.433	6.368	59.435	76.911	3.709	212	448	213	8.644	59.435	72.661
Dobruca Köyü						286	286						286	286
İnkaya						168	168						168	168
Çongara						320	320						320	320
Hamidler						431	431						431	431
Çağrıışan						385	385						385	385
Karaman						55	55						55	55
İhsaniye						485	485						485	485
Fethiye						475	475						475	475
Geçit						234	234						234	234
Nilüfer						429	429						429	429
Bademli						230	230						230	230
Ahmedbey						285	285						285	285
Aksungur						190	190						190	190
Dereçavuş						270	270						270	270
İzvat						243	243						243	243
Bilad-ı Yunus					444	232	676					602	232	834
Mashara Hasan						463	463						463	463
Çeltik						322	322						322	322
Armud						188	188						188	188
Soğanlı						241	241						241	241
Yeniceabad						182	182						182	182
Alişar						260	260						260	260
Göynüklü						248	248						248	248
Akçaabad						372	372						372	372
Panayır						169	169						169	169

İsim	1 EYLÜL 1915 TARİHLİ NÜFUS CETVELİ							16 EYLÜL 1915 TARİHLİ NÜFUS CETVELİ						
	Musevi	Protestan	Katolik	Ermeni	Rum	İslâm	Yekûn	Musevi	Protestan	Katolik	Ermeni	Rum	İslâm	Yekûn
Balıklı-i Kebir						411	411						411	411
Karabalçık						262	262						262	262
Dürdane						594	594						594	594
Selçukgazi						380	380						380	380
Seç						447	447						447	447
Avdancık						376	376						376	376
Sultaniye						327	327						327	327
Arabayatağı						310	310						310	310
Değirmenlikızık						228	228						228	228
Fidyekızık						513	513						513	513
Cumalıkızık						855	855						855	855
Hamamlıkızık						444	444						444	444
Derekızık						462	462						462	462
Kestel						521	521						521	521
İsabey						527	527						527	527
Çataltepe						461	461						461	461
Aksu						776	776						776	776
Gözede						487	487						487	487
Kozluviran						605	605						605	605
Babasultan						775	775						775	775
Ümidalanı						503	503						503	503
Narlıdere						505	505						505	505
Barakfakih						747	747						747	747
Karahıdır						320	320						320	320
Serme						354	354						354	354
Kazıklı						586	586						586	586
İğdir						478	478						478	478

İsim	1 EYLÜL 1915 TARİHLİ NÜFUS CETVELİ							16 EYLÜL 1915 TARİHLİ NÜFUS CETVELİ						
	Musevi	Protestan	Katolik	Ermeni	Rum	İslâm	Yekûn	Musevi	Protestan	Katolik	Ermeni	Rum	İslâm	Yekûn
Hasan						259	259						259	259
Ada						344	344						344	344
Canbazlar						232	232						232	232
Kumlukalanı						293	293						293	293
Samanlı						516	516						516	516
Vakıfsusîrlık						473	473						473	473
Kebirsusîrlık					2.402	607	3.009					3.613	607	4.220
Ahi						273	273						273	273
Dimboz						615	615						615	615
Ayazma						492	492						492	492
Bağçedere						117	117						117	117
Ayniye						169	169						169	169
Boşnak						255	255						255	255
Gölcük						693	693						693	693
Nüzhetiye						146	146						146	146
Kayacık						362	362						362	362
Ağlaşan						162	162						162	162
Gölbaşı						212	212						212	212
Duraklı						263	263						263	263
Burhaniye						109	109						109	109
Saidabad						195	195						195	195
Osmaniye						254	254						254	254
Orhaniye						220	220						220	220
Şevketiye						331	331						331	331
Teşvikiye						338	338						338	338
Sayfiye						123	123						123	123
Şadan						112	112						112	112

İsim	1 EYLÜL 1915 TARİHLİ NÜFUS CETVELİ							16 EYLÜL 1915 TARİHLİ NÜFUS CETVELİ						
	Musevi	Protestan	Katolik	Ermeni	Rum	İslâm	Yekûn	Musevi	Protestan	Katolik	Ermeni	Rum	İslâm	Yekûn
Lütfiye						201	201						201	201
Şükranıye						66	66						66	66
Misi						848	848						848	848
Doğancı						406	406						406	406
Cebelyenicesi						303	303						303	303
Demirci						561	561						561	561
Çalı						1.018	1.018						1.018	1.018
Atlas						281	281						281	281
Fodra						484	484						484	484
Kite						244	244						244	244
Tahtalı					631	374	1.005					718	374	1.092
Kayapa						1.238	1.238						1.238	1.238
Hasan Ağa						1.035	1.035						1.035	1.035
Akçalar						1.190	1.190						1.190	1.190
Abulyond/Apolyond					3.151	703	3.854					4.247	703	4.950
Badırğa						260	260						260	260
Anahor					198	164	362					198	164	362
Zırafta						533	533						533	533
Balıklı-i Kebir						296	296						296	296
Ermiri						192	192						192	192
İnesi					518	24	542					725	24	749
Beşevler						161	161						161	161
Kübliye						553	553						553	553
Has						263	263						263	263
Hançerli						341	341						341	341
Yörükyenicesi						343	343						343	343
Runguş						134	134						134	134

İsim	1 EYLÜL 1915 TARİHLİ NÜFUS CETVELİ							16 EYLÜL 1915 TARİHLİ NÜFUS CETVELİ						
	Musevi	Protestan	Katolik	Ermeni	Rum	İslâm	Yekûn	Musevi	Protestan	Katolik	Ermeni	Rum	İslâm	Yekûn
Eğerce						144	144						144	144
Evciler						287	287						287	287
Emirleryenicesi						239	239						239	239
Balyaz						531	531						531	531
Balyazlıkuruçeşme						100	100						100	100
Çamlık						171	171						171	171
Maksempınarı						217	217						217	217
İnegazi						91	91						91	91
Yaylacık					845	206	1.051					1.145	206	1.351
Üçpınar						119	119						119	119
Kadriye						279	279						279	279
Sultaniye						117	117						117	117
Mamure						258	258						258	258
Mesudiye						298	298						298	298
Mübarek						172	172						172	172
Ertuğrul						122	122						122	122
İrfaniye						65	65						65	65
Minareliçavuş						206	206						206	206
Balat						74	74						74	74
Doğan						114	114						114	114
Gökçeviran						287	287						287	287
Tuzaklı						322	322						322	322
Mürseller						357	357						357	357
Kirazlı						682	682						682	682
Kızıl						242	242						242	242
Günderet/Göndert						264	264						264	264
Bağlı						336	336						336	336

İsim	1 EYLÜL 1915 TARİHLİ NÜFUS CETVELİ							16 EYLÜL 1915 TARİHLİ NÜFUS CETVELİ						
	Musevi	Protestan	Katolik	Ermeni	Rum	İslâm	Yekûn	Musevi	Protestan	Katolik	Ermeni	Rum	İslâm	Yekûn
Dağakça						452	452						452	452
Erenler						319	319						319	319
Nalınlar						264	264						264	264
Göktepe						325	325						325	325
Yenicekelesi						125	125						125	125
Keles						659	659						659	659
Kavacık						223	223						223	223
Duman						55	55						55	55
Gököz						169	169						169	169
Baraklı						523	523						523	523
Sipahiler						411	411						411	411
Dağdibi						407	407						407	407
Ebçeler						290	290						290	290
Deliler-i Kebir						354	354						354	354
Deliler-i Sagir						425	425						425	425
Gün(ey)budaklar						376	376						376	376
Cihangir						301	301						301	301
Karaislah						221	221						221	221
Süleymaniye						132	132						132	132
Hüseyniye						159	159						159	159
Tepecik					869		869					938		938
Kelesan					1.421		1.421					2.040		2.040
Demirtaş					2.263		2.263					3.658		3.658
Kalemdar					2.228		2.228					2.228		2.228
Görükle					1.983		1.983					2.710		2.710
Dansarı/Taksarı					721		721					917		917
Yekûn	3.709	272	694	6.433	24.042	112723	147.873	3.709	212	448	213	32.383	112.723	149.688

İsim	1 EYLÜL 1915 TARİHLİ NÜFUS CETVELİ							16 EYLÜL 1915 TARİHLİ NÜFUS CETVELİ						
	Musevi	Protestan	Katolik	Ermeni	Rum	İslâm	Yekûn	Musevi	Protestan	Katolik	Ermeni	Rum	İslâm	Yekûn
Orhaneli Merkez						947	947						947	947
Serçeler Köyü						177	177						177	177
Kusumlar						278	278						278	278
Sadağı						262	262						262	262
Beşler						230	230						230	230
İkizoluk						145	145						145	145
Sağırılar						255	255						255	255
Gazioluk						43	43						43	43
Letafet						121	121						121	121
Danışmend-i Cedid						69	69						69	69
Çivili						343	343						343	343
Dündar						226	226						226	226
Burmi						516	516						516	516
Girencik						216	216						216	216
Karıncaı						331	331						331	331
Çınarcık						318	318						318	318
Süleyman Bey						257	257						257	257
Baş						182	182						182	182
Orta						159	159						159	159
Koçu						173	173						173	173
Yörükler						107	107						107	107
Akçabük						153	153						153	153
Çöreler						313	313						313	313
Deliballar						202	202						202	202
Akalan						367	367						367	367
Karaoğlanlar						253	253						253	253
Argın						308	308						308	308

İsim	1 EYLÜL 1915 TARİHLİ NÜFUS CETVELİ							16 EYLÜL 1915 TARİHLİ NÜFUS CETVELİ						
	Musevi	Protestan	Katolik	Ermeni	Rum	İslâm	Yekûn	Musevi	Protestan	Katolik	Ermeni	Rum	İslâm	Yekûn
Tepecik						210	210						210	210
Görüklü						224	224						224	224
Dere						53	53						53	53
Celebler						111	111						111	111
Balıoğlu						141	141						141	141
Hacı Ahmedler						188	188						188	188
Kadı						102	102						102	102
Demirci						161	161						161	161
Mahaller						112	112						112	112
Semerci						125	125						125	125
Emir						138	138						138	138
Yakublar						131	131						131	131
Gedikler						152	152						152	152
Pınarlı						93	93						93	93
Danacılar						200	200						200	200
Perçin						107	107						107	107
Kayapa						182	182						182	182
Çeribaş						152	152						152	152
Hemşehriler						96	96						96	96
Derecik						76	76						76	76
Balaban						77	77						77	77
Hacılar						62	62						62	62
Yenice						239	239						239	239
Armudcuk						174	174						174	174
Orhan-ı Kebir						1.044	1.044						1.044	1.044
Çakryenice						183	183						183	183
Durhasan						375	375						375	375

İsim	1 EYLÜL 1915 TARİHLİ NÜFUS CETVELİ							16 EYLÜL 1915 TARİHLİ NÜFUS CETVELİ						
	Musevi	Protestan	Katolik	Ermeni	Rum	İslâm	Yekûn	Musevi	Protestan	Katolik	Ermeni	Rum	İslâm	Yekûn
Sarıç						263	263						263	263
Virancık						170	170						170	170
Danaçalı						219	219						219	219
Çan						107	107						107	107
Karalar						189	189						189	189
Kınık						97	97						97	97
Bayındır						150	150						150	150
Pirbeyler						87	87						87	87
Veledler						46	46						46	46
Ericek						150	150						150	150
Kuşlar						122	122						122	122
Karaçukur						83	83						83	83
Düğüncüler						199	199						199	199
Bayırbozugünü						264	264						264	264
Osmanlar						114	114						114	114
Demirler						120	120						120	120
Akçasaz						149	149						149	149
Karaağız						74	74						74	74
Mekri						136	136						136	136
Palanoluk						74	74						74	74
Kabaklar						258	258						258	258
Ağaçhisar						430	430						430	430
Osmaniye						53	53						53	53
Şeytanbudaklar						173	173						173	173
Mazlumlar						271	271						271	271
Çökene						69	69						69	69
Tekirler						67	67						67	67

İsim	1 EYLÜL 1915 TARİHLİ NÜFUS CETVELİ							16 EYLÜL 1915 TARİHLİ NÜFUS CETVELİ						
	Musevi	Protestan	Katolik	Ermeni	Rum	İslâm	Yekûn	Musevi	Protestan	Katolik	Ermeni	Rum	İslâm	Yekûn
Kınık						589	589						589	589
Çal						29	29						29	29
Uluca						66	66						66	66
Danişmend-i Atik						159	159						159	159
Söğüd						289	289						289	289
Orhan-ı Sagir						85	85						85	85
Haydar						328	328						328	328
Menteşe						298	298						298	298
Kızılkilise						347	347						347	347
Dövenli						376	376						376	376
Sorgun						570	570						570	570
Alpagut						301	301						301	301
Kıranışıklar						474	474						474	474
Uzunöz						218	218						218	218
Kavacık-ı Kebir						902	902						902	902
Gelemiş						597	597						597	597
Belenören						643	643						643	643
Akçapınar						298	298						298	298
Topuk						302	302						302	302
Sagırışıklar						170	170						170	170
Köbekpınar?						866	866						866	866
Kozbudaklar						317	317						317	317
Delice						371	371						371	371
Biyklıalanı						440	440						440	440
Harmanalanı						423	423						423	423
Demirciler						216	216						216	216
Firoz						220	220						220	220

İsim	1 EYLÜL 1915 TARİHLİ NÜFUS CETVELİ							16 EYLÜL 1915 TARİHLİ NÜFUS CETVELİ						
	Musevi	Protestan	Katolik	Ermeni	Rum	İslâm	Yekûn	Musevi	Protestan	Katolik	Ermeni	Rum	İslâm	Yekûn
Yağcılar						431	431						431	431
Dedeler						296	296						296	296
Karalar						251	251						251	251
Cebelgünü						501	501						501	501
Harmancık Nahiyesi Çakır Köyü						206	206						206	206
Sırıl						302	302						302	302
Fadıl						459	459						459	459
Oydas						297	297						297	297
Avdan						204	204						204	204
Engüre						492	492						492	492
Çakmak						297	297						297	297
Kepekdere						162	162						162	162
Bekdemirler						172	172						172	172
Balatdanişmendi						154	154						154	154
İlicaksu						99	99						99	99
Çardı						370	370						370	370
Kozluca						86	86						86	86
Karaca						146	146						146	146
Kıçmanlar						188	188						188	188
İsaklar						227	227						227	227
Gedikviran						370	370						370	370
Dedebali						275	275						275	275
Dutluca						259	259						259	259
Nalband						210	210						210	210
Korgunurlar						89	89						89	89
Karaardıç						289	289						289	289

İsim	1 EYLÜL 1915 TARİHLİ NÜFUS CETVELİ							16 EYLÜL 1915 TARİHLİ NÜFUS CETVELİ						
	Musevi	Protestan	Katolik	Ermeni	Rum	İslâm	Yekûn	Musevi	Protestan	Katolik	Ermeni	Rum	İslâm	Yekûn
Gökçeler						137	137						137	137
Delicegünü						72	72						72	72
Okçular						185	185						185	185
Yayabaşı						188	188						188	188
Balsarayı						362	362						362	362
Artıranlar						152	152						152	152
Nusretler						181	181						181	181
Elmaağacı						220	220						220	220
Köseler						254	254						254	254
Davudlar						314	314						314	314
Durak						350	350						350	350
Denizler						223	223						223	223
Basak						423	423						423	423
Akalan						324	324						324	324
Çobandanışmend						352	352						352	352
Kurt						246	246						246	246
İyşan						399	399						399	399
Kızılcukur						582	582						582	582
Hereke						254	254						254	254
Demirci						165	165						165	165
Yunuslar						200	200						200	200
İssızviran/Elimsızviran?						281	281						281	281
Gökçedağ Nahiyesi						74	74						74	74
Çobanlar Köyü														
Viran						47	47						47	47
Çaltıcak						73	73						73	73
Hasımlar						132	132						132	132
İnekullar						451	451						451	451

İsim	1 EYLÜL 1915 TARİHLİ NÜFUS CETVELİ							16 EYLÜL 1915 TARİHLİ NÜFUS CETVELİ						
	Musevi	Protestan	Katolik	Ermeni	Rum	İslâm	Yekûn	Musevi	Protestan	Katolik	Ermeni	Rum	İslâm	Yekûn
Dere						130	130						130	130
Alagünü						197	197						197	197
Yunuslar						127	127						127	127
Demirciler						234	234						234	234
Kızılöz						155	155						155	155
Resuller						177	177						177	177
İşıklar						223	223						223	223
Hamidiye						46	46						46	46
Ramazanlar						225	225						225	225
Arıklar						146	146						146	146
Senkler						125	125						125	125
Dereyüzü						135	135						135	135
İnkaya						86	86						86	86
Mahmudca						80	80						80	80
Hıyarcı						62	62						62	62
Hasanviran						247	247						247	247
Osmaniye						261	261						261	261
Turnacı						178	178						178	178
Sakız						225	225						225	225
Dağdanoz						214	214						214	214
Boyalıca						110	110						110	110
Karagöz						228	228						228	228
Sarısipahiler						132	132						132	132
Poyracık						148	148						148	148
Kızılalyadere						247	247						247	247
Hacılar						98	98						98	98
Durabeyler						553	553						553	553

<i>İsim</i>	1 EYLÜL 1915 TARİHLİ NÜFUS CETVELİ							16 EYLÜL 1915 TARİHLİ NÜFUS CETVELİ						
	<i>Musevi</i>	<i>Protestan</i>	<i>Katolik</i>	<i>Ermeni</i>	<i>Rum</i>	<i>İslâm</i>	<i>Yekûn</i>	<i>Musevi</i>	<i>Protestan</i>	<i>Katolik</i>	<i>Ermeni</i>	<i>Rum</i>	<i>İslâm</i>	<i>Yekûn</i>
Akçaalan-ı Kebir						170	170						170	170
Adaviran						140	140						140	140
Tortuman						48	48						48	48
Çamharman						63	63						63	63
Çanakçı						261	261						261	261
Yassıvıran						409	409						409	409
Çınar						256	256						256	256
Akçaalan-ı Sagır						159	159						159	159
Doğancılar						136	136						136	136
Tezlik						77	77						77	77
Kuz						182	182						182	182
Yekûn						46.050	46.050						46.050	46.050

İsim	1 EYLÜL 1915 TARİHLİ NÜFUS CETVELİ							16 EYLÜL 1915 TARİHLİ NÜFUS CETVELİ						
	Musevi	Protestan	Katolik	Ermeni	Rum	İslâm	Yekûn	Musevi	Protestan	Katolik	Ermeni	Rum	İslâm	Yekûn
Kirmasti Merkez	170			914	787	11.378	13.249	170	4		128	4.766	11.378	16.446
Azatlı Köyü					105	462	567					205	462	667
Kumkadı					167		167					280		280
Akçapınar					325		325					425		425
Muradiye Sarnıç						477	477						477	477
Dallımezarlık						152	152						152	152
Karapınar						194	194						194	194
Sultaniye						233	233						233	233
Sünlük maa Burhaniye						682	682						682	682
Kalfa						328	328						328	328
Karaköy Yörük İzzeddin						175	175						175	175
Tokuşlar						411	411						411	411
Hayriye Buzağılık						185	185						185	185
Kocapınar						307	307						307	307
Kayıkcı						265	265						265	265
Çördük						549	549						549	549
Ormankadı						495	495						495	495
Paşalar Yenimahal						485	485						485	485
Paşalar-ı Atik						192	192						192	192
Filibeliler Ekinlik?						150	150						150	150
Tepecik						332	332					100	332	432
Tepecik Yenimahal						659	659						659	659
Kavaklı						380	380						380	380
Ayas						533	533						533	533
Meniz						827	827						827	827
Garipçetekke						63	63						63	63
Kavaklı Köyünün						748	748						748	748

İsim	1 EYLÜL 1915 TARİHLİ NÜFUS CETVELİ							16 EYLÜL 1915 TARİHLİ NÜFUS CETVELİ						
	Musevi	Protestan	Katolik	Ermeni	Rum	İslâm	Yekûn	Musevi	Protestan	Katolik	Ermeni	Rum	İslâm	Yekûn
Orhaniye Mahallesi														
Voyvoda						931	931					100	931	1.031
Arılık						345	345						345	345
Üçbeyli						267	267						267	267
Demirdere						673	673						673	673
Demirli						388	388						388	388
Kosva						316	316						316	316
Eskimezarlık						294	294						294	294
Orhaniye						115	115						115	115
Kayabaşı						429	429						429	429
Lütfiye						217	217						217	217
Servikeltaş						313	313						313	313
Kavakçeşme						119	119						119	119
Kapaklıçeşme						283	283						283	283
İlyascılar						198	198						198	198
İnadlar						52	52						52	52
Bayram						334	334						334	334
Köseler						264	264						264	264
Dere-i Kebir						473	473						473	473
Seyyidali						459	459						459	459
Hantepe						77	77						77	77
Yamanlı						432	432						432	432
Doğancı						218	218						218	218
Yaveyli						308	308						308	308
Karabürçek						821	821						821	821
Buşandere						122	122						122	122
Koşuboğazi						629	629						629	629

İsim	1 EYLÜL 1915 TARİHLİ NÜFUS CETVELİ							16 EYLÜL 1915 TARİHLİ NÜFUS CETVELİ						
	Musevi	Protestan	Katolik	Ermeni	Rum	İslâm	Yekûn	Musevi	Protestan	Katolik	Ermeni	Rum	İslâm	Yekûn
Ada						424	424						424	424
Ada-i Yenimahalle						135	135						135	135
Meram						462	462						462	462
Çeltikçi Köyünün Meşrutiyet Mahallesi						566	566						566	566
Çeltikçi Köyünün Behçetiyet Mahallesi						365	365						365	365
İhsaniye-i Evsat						185	185						185	185
Taşköprü						180	180						180	180
Tepecik Köyünün İnaniye Mahallesi						115	115						115	115
Çatallar						67	67						67	67
Derecik						297	297						297	297
Güllüce						507	507						507	507
Dorumtay						142	142						142	142
Dönberiz						184	184						184	184
Neşetiyet						248	248						248	248
Sarıbey-i Atik						251	251						251	251
Sarıbey-i İslam						309	309						309	309
Sarıbey-i Cedid						245	245						245	245
Gönü						318	318						318	318
Yumurcaklı						331	331						331	331
Kömürçükadı						244	244						244	244
Çavuş						283	283						283	283
Şabcı						256	256						256	256
Devecikonağı						260	260						260	260
Gündoğdu						262	262						262	262

İsim	1 EYLÜL 1915 TARİHLİ NÜFUS CETVELİ							16 EYLÜL 1915 TARİHLİ NÜFUS CETVELİ						
	Musevi	Protestan	Katolik	Ermeni	Rum	İslâm	Yekûn	Musevi	Protestan	Katolik	Ermeni	Rum	İslâm	Yekûn
Yenibalçık						297	297						297	297
Çardakbeleni						634	634						634	634
Yoncaağaç						206	206						206	206
Köseurus/Kösehoroz						336	336						336	336
Tırnovi						146	146						146	146
Oda						216	216						216	216
Yenice						404	404						404	404
Siğircık						340	340						340	340
Çakallar						246	246						246	246
Mahmudiye						140	140						140	140
Macarlar						182	182						182	182
Gügem/Güvem						818	818						818	818
Delice						362	362						362	362
Kabulbaba						366	366						366	366
Karakilise						93	93						93	93
Çamlık						293	293						293	293
Karaorman						375	375						375	375
Hamidiye						269	269						269	269
Karyağmaz						350	350						350	350
Burunca						200	200						200	200
Alacaat						110	110						110	110
Hacı Ahmet						159	159						159	159
Aktaş						223	223						223	223
Bali-i Bala						192	192						192	192
Bük						246	246						246	246
Çivilicam						192	192						192	192
Derekadı						349	349						349	349

İsim	1 EYLÜL 1915 TARİHLİ NÜFUS CETVELİ							16 EYLÜL 1915 TARİHLİ NÜFUS CETVELİ						
	Musevi	Protestan	Katolik	Ermeni	Rum	İslâm	Yekûn	Musevi	Protestan	Katolik	Ermeni	Rum	İslâm	Yekûn
Gökçedere						110	110						110	110
Bahariye						336	336						336	336
Akarca						174	174						174	174
Alpagut						455	455						455	455
Kurşunlu						299	299						299	299
Köstelik						530	530						530	530
Camandar						288	288						288	288
Döllük						223	223						223	223
Haciali						366	366						366	366
Ömeraltı						72	72						72	72
Fethiye Fındıkçı						147	147						147	147
Karaköy						341	341						341	341
Melik						314	314						314	314
Bali-i Zir						159	159						159	159
Eskibalçık						152	152						152	152
Kızılma-i Cedid						186	186						186	186
Hisaraltı						306	306						306	306
Soğukpınar						269	269						269	269
Karacalar						136	136						136	136
Osmaniye						178	178						178	178
Söğüdalanı						423	423						423	423
Kadirçeşme						326	326						326	326
Çaltılıbük						247	247						247	247
Çömlekçi						141	141						141	141
Şehriman						188	188						188	188
Kızılma-i Atik						276	276						276	276
Sarnıç						159	159						159	159

İsim	1 EYLÜL 1915 TARİHLİ NÜFUS CETVELİ							16 EYLÜL 1915 TARİHLİ NÜFUS CETVELİ							
	Musevi	Protestan	Katolik	Ermeni	Rum	İslâm	Yekûn	Musevi	Protestan	Katolik	Ermeni	Rum	İslâm	Yekûn	
Ayva						122	122						122	122	
Unçukuru						334	334						334	334	
Doğanalanı						132	132						132	132	
Köreke						222	222						222	222	
Hırsızpınarı						171	171						171	171	
İncealipınarı						126	126						126	126	
Taşpınar						280	280						280	280	
Alibeyyurdu						50	50						50	50	
Kocakoru						75	75						75	75	
Minayva						96	96						96	96	
Killik						164	164						164	164	
Karaoğlan						613	613						613	613	
Durak						177	177						177	177	
Onaç						204	204						204	204	
Fadıllı						221	221						221	221	
Yekûn	170			914	1.384	53.907	56.375		170	4		128	5.876	53.907	60.085

İsim	1 EYLÜL 1915 TARİHLİ NÜFUS CETVELİ							16 EYLÜL 1915 TARİHLİ NÜFUS CETVELİ						
	Musevi	Protestan	Katolik	Ermeni	Rum	İslâm	Yekûn	Musevi	Protestan	Katolik	Ermeni	Rum	İslâm	Yekûn
Karacabey Merkez	42	51		974	2.020	8.292	11.379	42	20		154	4.371	8.292	12.879
Hotanlı Köyü						514	514						514	514
Karaağaç-ı Sagır						159	159						159	159
Hamidiye						242	242						242	242
Odaesemeni						306	306						306	306
Sultaniye						561	561						561	561
Kelesan						240	240						240	240
Beğlik						342	342						342	342
Çakaruz						3	3						3	3
Akhisar						353	353						353	353
Beğ						355	355						355	355
Danişmend						467	467						467	467
Okçugölü						221	221						221	221
Tophisar						279	279						279	279
Çavuş						259	259						259	259
Mahbubeler						257	257						257	257
Şahin						278	278						278	278
Karasu						211	211						211	211
Gölecik						96	96						96	96
Örencik						189	189						189	189
Keşlik						349	349						349	349
Hacetpınarı						147	147						147	147
Kızıllar						199	199						199	199
Arız						378	378						378	378
Doğla						369	369						369	369
Dağkadı						824	824						824	824
Şahmelek						182	182						182	182

İsim	1 EYLÜL 1915 TARİHLİ NÜFUS CETVELİ							16 EYLÜL 1915 TARİHLİ NÜFUS CETVELİ						
	Musevi	Protestan	Katolik	Ermeni	Rum	İslâm	Yekûn	Musevi	Protestan	Katolik	Ermeni	Rum	İslâm	Yekûn
Okçular						225	225						225	225
Yenice						713	713						713	713
Keçiler						345	345						345	345
Kedikaya						44	44						44	44
Karadut Tekyesi						34	34						34	34
Emre/Emere						325	325						325	325
Çakıl						298	298						298	298
Dedeoba						355	355						355	355
Dağesemen						87	87						87	87
Arabçiftliği						165	165						165	165
Ballıkaya						88	88						88	88
İnkaya						300	300						300	300
Seyran					299	238	537					299	238	537
Canbaz					178	272	450					178	272	450
İskelekçi						43	43						43	43
Kirmikir					342	661	1.003					484	661	1.145
Hayırlı						212	212						212	212
Depoli?						42	42						42	42
Kelemenye						209	209						209	209
Karaağaç-ı Kebir					711	289	1.000					711	289	1.000
Orhaniye						259	259						259	259
Uluabad					64	396	460					206	396	602
Makri					14	365	379					14	365	379
Taşlık						307	307						307	307
Çarık						96	96						96	96
Kulakpınarı						198	198						198	198
Yarış						156	156						156	156

İsim	1 EYLÜL 1915 TARİHLİ NÜFUS CETVELİ							16 EYLÜL 1915 TARİHLİ NÜFUS CETVELİ							
	Musevi	Protestan	Katolik	Ermeni	Rum	İslâm	Yekûn	Musevi	Protestan	Katolik	Ermeni	Rum	İslâm	Yekûn	
Güngörmez						74	74						74	74	
Panayırdere						200	200						200	200	
Etmekçimerası						103	103						103	103	
Fazlıkonağı						155	155						155	155	
Akçasusuzluk						309	309						309	309	
Akçakoyun						278	278						278	278	
Kıranlar						293	293						293	293	
Dünbe						453	453						453	453	
Çeşnigir					519		519								
Karacaoba					288		288					488		488	
Subaşıağılı					507		507					1.011		1.011	
Çamlıca					733		733								
Karakoca					1.022		1.022					1.522		1.522	
Kurşunlu					353		353								
Çatalağıl					405		405					605		605	
Kemeryend					630		630					630		630	
Baş					800		800					1.005		1.005	
İkizce					669		669					1.169		1.169	
Yekûn	42	51		974	9.554	24.659	35.280		42	20		154	12.693	24.659	37.568

İsim	1 EYLÜL 1915 TARİHLİ NÜFUS CETVELİ							16 EYLÜL 1915 TARİHLİ NÜFUS CETVELİ						
	Musevi	Protestan	Katolik	Ermeni	Rum	İslâm	Yekûn	Musevi	Protestan	Katolik	Ermeni	Rum	İslâm	Yekûn
Mudanya Merkez	55		20	99	3.176	1.594	4.944	55	3	10	15	3.176	1.594	4.853
Arnabud Köyü					208		208							
Siği					1.630	188	1.818						188	188
Burgaz/Burgos					628	18	646						18	18
Akköy						237	237						237	237
Yörüklü						334	334						334	334
Mürsel					219	219	219						219	219
Çepni					597	597	597						597	597
Kızıl					382	382	382						382	382
Bacalar					105	105	105						105	105
Balabancık					247	247	247						247	247
Yenice-i Müslim					68	68	68						68	68
Dede					266	266	266						266	266
Altıntaş					181	181	181						181	181
Çekrice					171	171	171						171	171
Mirzaoba					427	427	427						427	427
Frenkli					332	332	332						332	332
Kaymakoba					243	243	243						243	243
Misebolu					1.368		1.368							
Dereköy					1.865		1.865					3.356		3.356
Orhaniye					98	98	98						98	98
Trilye Nahiye Merkezi					4.014	216	4.230						216	216
Yalıçiftliği					1.480		1.480							
Eşkel					655	655	655						655	655
Mahmudiye					376	376	376						376	376
Yamanlar					59	59	59						59	59
Veledler					622		622					1.713		1.713

<i>İsim</i>	1 EYLÜL 1915 TARİHLİ NÜFUS CETVELİ							16 EYLÜL 1915 TARİHLİ NÜFUS CETVELİ						
	<i>Musevi</i>	<i>Protestan</i>	<i>Katolik</i>	<i>Ermeni</i>	<i>Rum</i>	<i>İslâm</i>	<i>Yekûn</i>	<i>Musevi</i>	<i>Protestan</i>	<i>Katolik</i>	<i>Ermeni</i>	<i>Rum</i>	<i>İslâm</i>	<i>Yekûn</i>
Emirali Nahiyesi Merkezi					1.388		1.388							
Yekûn	55		20	99	16.379	7.013	23.566	55	3	10	15	8.245	7.013	15.341

İsim	1 EYLÜL 1915 TARİHLİ NÜFUS CETVELİ							16 EYLÜL 1915 TARİHLİ NÜFUS CETVELİ						
	Musevi	Protestan	Katolik	Ermeni	Rum	İslâm	Yekûn	Musevi	Protestan	Katolik	Ermeni	Rum	İslâm	Yekûn
Orhangazi Merkez						2.298	2.298						2.298	2.298
Fındıklı Köyü						202	202						202	202
Hamzaali						180	180						180	180
Reşadiye						1.475	1.475						1.475	1.475
Esadiye						188	188						188	188
Cihan						237	237						237	237
Cedid			30	6.448		165	6.643						165	6.643
Beşpınar						323	323						323	323
Vefa						125	125						125	125
Refahiye						162	162						162	162
Osmaniye						114	114						114	114
Çeltikçi						631	631						631	631
Gedelek						508	508						508	508
Karsak				774		261	1.035		5				261	1.035
Gemiç						518	518						518	518
Mamure						184	184						184	184
Akharim						232	232						232	232
Gürle				1.935		579	2.514						579	2.514
Dutluca						370	370						370	370
Selöz		110		4.911		991	6.012		105				991	6.012
İceler						308	308						308	308
Mamca						230	230						230	230
Narlıca						411	411						411	411
Cengiler		8		4.065			4.073		57					4.073
Orta				2.564			2.564							2.564
Keramet				1.024		49	1.073						49	1.073
Üreğil						638	638						638	638

<i>İsim</i>	1 EYLÜL 1915 TARİHLİ NÜFUS CETVELİ							16 EYLÜL 1915 TARİHLİ NÜFUS CETVELİ						
	<i>Musevi</i>	<i>Protestan</i>	<i>Katolik</i>	<i>Ermeni</i>	<i>Rum</i>	<i>İslâm</i>	<i>Yekûn</i>	<i>Musevi</i>	<i>Protestan</i>	<i>Katolik</i>	<i>Ermeni</i>	<i>Rum</i>	<i>İslâm</i>	<i>Yekûn</i>
Çakırlı						801	801						801	801
Yekûn		118	30	21.721		12.180	34.049		167				12.180	12.237

İsim	1 EYLÜL 1915 TARİHLİ NÜFUS CETVELİ							16 EYLÜL 1915 TARİHLİ NÜFUS CETVELİ						
	Musevi	Protestan	Katolik	Ermeni	Rum	İslâm	Yekûn	Musevi	Protestan	Katolik	Ermeni	Rum	İslâm	Yekûn
Gemlik Merkez				166	5.195	690	6.051		5	9	12	5195	690	5.911
Yukarıbenli Köyü				2.778			2.778							
Aşağıbenli				339			339							
Umurbey						2.053	2.053						2.053	2.053
Adliye						557	557						557	557
Asayış						161	161						161	161
Katırlı						550	550						550	550
Hamidiye						605	605						605	605
Feyziye						683	683						683	683
Şükriye						364	364						364	364
Fındıcak						219	219						219	219
Ericek						175	175						175	175
Dışkaya						703	703						703	703
Muradoba						435	435						435	435
Engürücek						472	472						472	472
Gençali						376	376						376	376
Tuzlaçiftliği						88	88						88	88
Kurşunlu					1.431	94	1.525						94	94
Kumla-i Sagir						1.690	1.690						1.690	1.690
Haydariye						342	342						342	342
Kumla-i Kebir						642	642						642	642
Karacaali						662	662						662	662
Narlı						369	369						369	369
Selimiyeye						386	386						386	386
Lütfiye						129	129						129	129
Teşvikiye						372	372						372	372
Armudlu Nahiyesi					979	1.264	2.243						1.269	1.269

<i>İsim</i>	1 EYLÜL 1915 TARİHLİ NÜFUS CETVELİ							16 EYLÜL 1915 TARİHLİ NÜFUS CETVELİ						
	<i>Musevi</i>	<i>Protestan</i>	<i>Katolik</i>	<i>Ermeni</i>	<i>Rum</i>	<i>İslâm</i>	<i>Yekûn</i>	<i>Musevi</i>	<i>Protestan</i>	<i>Katolik</i>	<i>Ermeni</i>	<i>Rum</i>	<i>İslâm</i>	<i>Yekûn</i>
Arnabud					636		636							
Fısdıklı						503	503						503	503
Kapaklı						533	533						533	533
Hayriye						223	223						223	223
Sultaniye						64	64						64	64
İhsaniye						134	134						134	134
Mecidiye						148	148						148	148
Yekûn				3.283	8.241	15.686	27.210		5	9	12	5.195	15.691	20.912

Kaynak: BOA. DH. EUM. KLU. 15/73; BOA. DH. EUM. KLU. 16/6.

Açıklama: Nahiye/Mahalle olarak ayrıca belirtilmeyen idari ünitelerin tamamı köy statüsündedir.